

מתוך הספר "בין אור לחושך" להרה"ג הרב זאב שכטר שליט"א

(הערה מאת המסדר: את התשובה לא העתקתי קופי – במדויק, אלא את המלל, עם קצת שינויים והוספות)

תשובה לשאלה

מהי דעת רבי אברהם בין הרמב"ם? הנה בשו"ת מהר"ם אלאשקר (סי' צ"ו) הביא מספר "אל כפאיה", לרבי אברהם בן הרמב"ם, שנראה ממנו שחולק על רבינו תם (לכאורה). מזה שכתב: ואפילו ששקע רוב "עגולת" השמש באופק ולא נשאר ממנה כי אם דבר מועט וכו'. שנראה שמדבר על שקיעת גלגל החמה כפשוטו ושאו מתחיל בין השמשות ושלכן אין זה כדעת רבינו תם, אלא כהגאונים דמהר"ם אלאשקר. [ולכאורה זה גם דעת אביו הרמב"ם שהרי לא יחלוק עליו?]

תשובה

הנה אחר העיון נראה, כי מחמת כמה סיבות אין לסמוך על כך שאלו דברי ר' אברהם בן הרמב"ם. וגם אם נתעקש בכל זאת לומר כי אלו דברי רבי אברהם בן הרמב"ם, בכל זאת ניווכח לראות שדעתו כדעת רבינו תם ושאר הראשונים.

התשובה ההיא בשלמותה ורואים באופן של שורה מול שורה בי היה חסר לו את העיקר שגרם להבנה הפוכה בדעת הגאונים. וכן מצינו לרבי אהרן הכהן מלוניל בספרו אורחות חיים שמביא מדברי רב האי גאון בתשובה שסבר כהרמב"ן שסבר כר"ת, לענין זמן תוספת שבת מחול על הקודש שמתחיל לדעתם משקיעת גלגל החמה ואילך. שזה מוכיח שתשובת הגאונים החלקית שהיתה לו היא שגויה, וא"כ איך נוכל לסמוך "לגמרי" שזו דעתו של רבי אברהם בן הרמב"ם.

ד'. ומצינו למי שכתב, כי אף שמוכח מספרי הרמב"ם בכמה מקומות כי דעתו כר"ת, וכ"כ כמה אחרונים בפשיטות שדעת הרמב"ם כר"ת, מ"מ אפשר לומר שאולי הרמב"ם בסוף ימיו חזר בו, כיון שמצינו לרבי אברהם בן הרמב"ם שכתב לכאורה להיפך.

אבל אחר העיון נראה שלא יתכן לומר כן, שהרי מרן הב"י בספרו "כסף משנה" (הלכות אישות – פרק א' – הלכה ב') מוכח מדבריו לענין קידושי כסף, שאין לסמוך

א'. העידו האחרונים כי בספר "אל כפאיה" לרבי אברהם בן הרמב"ם לא נמצא כלל הלשון שהביא בשו"ת מהר"ם אלאשקר (סי' צ"ו) בשמו, בענין בין השמשות ולילה.

ב'. הספר "אל כפיה" כולו נכתב בערבית, ותורגם ללשון הקודש, וכידוע התרגום מערבית ללשון הקודש משנה הרבה משמעויות, כידוע מכל מיני מקומות בספרי הרמב"ם, שנחלקו בהם המתרגמים. כך שיתכן שהתרגום כאן הוא אינו מדויק לגמרי והמשמעות של הדברים היא אחרת.

ג'. מהר"ם אלאשקר העתיק רק קטעים מתוך הספר "אל כפיה", וכיון שלא הביא את כל לשונו בשלימות, אלא רק חלקו, יתכן שהחיסור מדבריו גרם גם לשינוי הענין. ואיך אפשר לסמוך על דבר חלקי בלי לראות את כל העניין?!

וראיה ברורה לכך מתשובת הגאונים המקורית! שמהר"ם אלאשקר העתיק ממנה רק קטעים בודדים, וכל המשמעות השתנתה והתהפכה לגמרי, כי מצאו כיום את

כלל על דברי ר"א בן הרמב"ם, במקום שחולק על אביו, אלא דברי הרמב"ם עיקר, ואין לסמוך על עדות בנו כל עיקר, עיי"ש.

ה'. ועוד נראה, שהקטע שהביא מהר"ם אלאשקר מ"אל כפאיה" לבן הרמב"ם, שבאמת אינו מר"א בן הרמב"ם כלל. שהרי בתוך דבריו שם מעתיק בלשון זו: **וצריך לפרוש מעשיית מלאכה קודם ערובת השמש דבר מועט...** וזהו אומרם ז"ל מוסיפין מחול על הקודש, עכ"ל, והרי ידוע כי להרמב"ם אין דין תוספת שבת מחול על הקודש, אלא ביום כיפור בלבד, כמבואר בפוסקים, כיון שלגבי שבת לא הזכיר הרמב"ם דין "תוספת שבת" כלל, ואם היו הדברים הנזכרים מבן הרמב"ם, א"כ איך יתכן שחולק על אביו, בלי להזכירו כלל? ואיך מתעלם ממה שחולק על אביו, ולכן נראה יותר שאין אלו דברי בנו של הרמב"ם.

ואף אם ירצה הרוצה להתעקש שאולי בכל זאת הם דברי בן הרמב"ם, מ"מ הרי כשנעיין היטב בלשונו (אף כפי שהעתיקו בשו"ת מהר"ם אלאשקר), נראה כי דוקא מהעתקת לשונו מוכח שסבר ר"א בן הרמב"ם כדעת ר"ת ממש, ותימה ביותר שבשו"ת מהר"ם אלאשקר העתיקו, ולא דק בלשונו, ויחס לו דברים שלא עלתה על דעתו כלל, ונבאר הדברים בס"ד.

ותחילה נעתיק לשונו (המובא בשו"ת מהר"ם אלאשקר סי' צ"ו), וז"ל:

ובין השמשות יש בו מן היום ויש בו מן הלילה וכו', והוא **"משתערוב השמש"** ועד שיראו ג' כוכבים **בינונים**, לא כוכבים גדולים הנראים ביום, ולא כוכבים קטנים שאי אפשר שיראו **עד לב הלילה**, וקודם **"שתערוב השמש"** הרי הוא יום ודאי ויכול לעשות בו מלאכת יום הששי, והעושה בו מלאכה בסוף יום השבת חייב סקילה, ואפילו ששקע רוב עגולת השמש באופק ולא נשאר ממנה כי אם דבר מועט, כל עוד שלא תשקע כל העגולה בכללה **"ותערוב השמש"** תחת עגולת האופק¹ הרי הוא יום, ומשפטו כמשפט

¹ "עגולת האופק" הוא האופק הנראה סביב העולם בעיגול (לכל רוחות השמים), ועריבת השמש תחת עגולת האופק הוא בהכרח העלמות אדמיות השמש באופק המערבי, כי משקיעת כל עגולת השמש כבר דיבר קודם לכן, ובהכרח לשון **"ותערוב השמש"** **"וערובת השמש"** היינו שתשקע אדמיות השמש במערב (ומערב הוא מלשון ערב), ו"בין השמשות" כתב שהוא בין ערובת השמש ל-ג' כוכבים בינונים, ולא כתב מסוף שקיעת עגולת השמש ל-ג' כוכבים, והוא ברור בס"ד.

חצי היום, וכשיראו ג' כוכבים בינונים **"אחר ערובת השמש"** הוא ודאי לילה, והזמן שיש בין **"ערובת השמש"** ובין ראיית הכוכבים הבינונים הוא ספק אם הוא מן היום או מן הלילה, והוא זמן בין השמשות, ודינו להחמיר מהעיקר שבידינו - ספיקא דאורייתא לחומרא וכו', עד וצריך לפרוש מעשיית מלאכה קודם **"ערובת השמש"** דבר מועט, כמו שנוהרים ונמנעים מאכילת חמץ בשעה ששית וכיו"ב, וזהו אומרם ז"ל (יומא פ"א): מוסיפין מחול על הקודש, עכ"ל בספר אל כפאיה.

א'. והנה אף שראו רבותינו האחרונים דברי ר"א בן הרמב"ם שהעתיק מהר"ם אלאשקר, מ"מ נקטו בפשיטות שר"א בן הרמב"ם סובר כר"ת, כמו: בשו"ת מהרי"ף, שו"ת תפארת צבי, שו"ת ישמח לבב, דברות יעקב, ועוד.

ב'. ובאמת כאשר נשים לב ונדקדק היטב בהעתקת דברי ר"א בן הרמב"ם, נראה בבירור גמור שצדקו דברי האחרונים הנזכרים לעיל, כי ר"א בן הרמב"ם דקדק ונזהר מאד בלשונו שלא לכתוב כלל שתחילת בין השמשות הוי משקיעת עגולת השמש, ושינה לגמרי מלשון הגמרא (שבת ל"ד: משתשקע החמה), וכתב:

"משתערוב השמש" ושוב כתב - וקודם **"שתערוב השמש"** הרי הוא יום (ולא כתב שקודם **"שקיעת עגולת השמש"** הוא יום).

ושוב חזר והדגיש בשלישית שכל שלא תשקע כל העגולה בכללה [וגם] **"ותערוב השמש"** תחת עגולת האופק הריהו יום, "ומשפטו כמשפט חצי היום", ולא הסתפק כלל בשקיעת כל עגולת השמש בכללה, אלא רק **"בעריבת השמש"** דוקא, שהיא מאוחרת משקיעת עגולת השמש בכללה,

ועוד הדגיש בפעם רביעית שהלילה הוא בראיית ג' כוכבים בינונים רק אחר **"ערובת השמש"** [שהוא שקיעת אורה - במערב], ולא כתב אחר שקיעת עגולת השמש.

ושוב חזר ומדגיש בפעם החמישית, שבין השמשות הוא רק הזמן שבין **"ערובת השמש"** ובין ראיית הכוכבים הבינונים, ולא בין שקיעת עגולת השמש לראיית הכוכבים.

ושוב חזר ומדגיש בפעם השישית, שזמן התוספת שבת הוא מעט קודם **"ערובת השמש"** ולא כתב קודם שקיעת עגולת השמש.

ואם כן דעת רבי אברהם בן הרמב"ם שעד עריבת השמש שהוא מאוחר משקיעת עגולת השמש עדיין הוא יום גמור, ומשפטו כמשפט חצי היום, והוא ממש כדעת ר"ת ושאר הראשונים, שתוספת שבת [מחול ודאי על הקודש] הוא קודם בין השמשות שמתחיל רק "בעריבת השמש", ולא בשקיעת עגולת השמש כל עיקר, ולכן תמוה ביותר איך החשיבו מהר"ם אלאשקר כחולק "בודאות" על דעת ר"ת והראשונים, בזמן שבדברי ר"א בן הרמב"ם מוכח בו את ההיפך הגמור.

ג'. ולא יתכן כלל לומר, כי "עריבת השמש" הוא רק תוספת הסבר לשקיעת עגולת החמה תחת האופק, שזה נראה ממש כחוכא וטלולא, שהרי בתיבות "עריבת השמש" אינו מסביר כלום, ואדרבה שקיעת עגולת השמש הוא הדבר הברור לכל, ואינו טעון שום הסבר, כי נראה לעין לכל אדם, ומי לא רואה ששוקעת החמה אחורי האופק.

ד'. ועוד, שהרי בכל גדר תחילת בין השמשות (שהזכיר פעמיים לפני כן) לא מזכיר כלל שקיעת עגולת השמש, אלא רק "עריבת השמש", ונזהר מאד בזה, בכל משך דבריו כמה פעמים, כנ"ל בסעיף ב', ולכן פשוט וברור מלשונו כי "עריבת השמש" הוא מושג בפני עצמו, ודבר נפרד לגמרי, ומאוחר יותר משקיעת עגולת השמש, כנ"ל, ואם היה "עריבת השמש" רק פירוש לשקיעת עגולת השמש, א"כ איך יתכן שהקדים לומר פעמים רק את ההסבר לפני שהזכיר הדבר עצמו, ומהיכן נדע שהוא ההסבר, כשלא הזכיר עמו הדבר עצמו כל עיקר, ולכן מוכח הדבר בפשיטות שאינו הסבר כלל, אלא מושג בפני עצמו, המאוחר משקיעת עגולת השמש, ומאוחר ממנו הרבה.

ועכ"פ נראה ברור שדעת ר"א בן הרמב"ם גם לפי העתקת מהר"ם אלאשקר, מוכח לגמרי כדעת ר"ת והראשונים,

ודלא כמי שראה בלשונו רק את המילים "עגולת השמש". אשר נזכר רק פעם אחת בלבד! ואת "עריבת השמש" שמזכיר ששה פעמים לא ראה כלל, שנראה כי ראה רק מה שלבו היה חפץ מלכתחילה.

והנה אם היה רבינו המהר"ם אלשקר כותב שבמצרים נוהגים שלא למול תינוק שנולד אחר שקיעת עגולת החמה, היינו יודעים לפחות איך היה המנהג שם בזה, אבל כיון שכתב רק בסתם שאין נוטין שם מדבריו של הרמב"ם ימין ושמאל, אך אינו כותב כלל איך המנהג, אלא רק מפרש על פי דברי רבי אברהם בן הרמב"ם שהכוונה כי משקיעת (גלגל) החמה מתחיל בין השמשות, אם כן אין בדבריו שום עדות על המנהג במצרים, אלא רק פירוש לדעתו בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם, אבל כאשר מדברי הרמב"ם, וכן מדברי ר' אברהם בנו (אם הוא ממנו) נראה ברור שסברו כר"ת, א"כ בודאי אין נוטים מדבריהם שם, וכדעת הרדב"ז שהיה אב"ד במצרים והכריע לגמרי כדעת ר"ת, משום שכל הראשונים סברו כמותו, והרמב"ם בכללם, וידע שהמנהג שם כר"ת והראשונים, דאם לא כן היה מזכיר מנהג ומקשה עליו, עיי"ש.

וברור שבמצרים לא נהגו מלפנים כמהר"ם אלאשקר להחשיב בין השמשות משקיעת (גלגל) החמה, שהרי מהר"י קאשטרו (שהיה רב במצרים אחר מהר"ם אלאשקר, בספרו ערך לחם – או"ח – סי' רס"א) כתב בזה"ל: הר"מ אלאשקר ז"ל סי' צ"ו העלה, דזמן בין השמשות הוא משתשקע כל עגולת השמש עד צאת ג' כוכבים בינונים, וכן ראוי למעשה, עכ"ל, והרי שלא כתב כלל שכך נוהגים, אלא רק "וכן ראוי למעשה", כיון שלמעשה לא נהגו אז במצרים כמהר"ם אלשקר אף בערב שבת, וגם נראה שכתב (המהריק"ש) כן רק לחומרא שראוי לחוש לדבריו – ולא מעיקר הדין, כי אחרת היה צריך לכתוב שחובה לנהוג כן, ולא רק ראוי.